

:: **WALCHEREN** ::
IN DE VIJFTIENDE EEUW

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN
GRAAD VAN DOCTOR IN DE NEDER-
LANDSCHE LETTEREN AAN DE RIJKS-
UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GEZAG VAN
DEN RECTOR-MAGNIFICUS DR. P. H. DAMSTÉ,
HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER LET-
TEREN EN WIJSBEGEERTE, VOLGENS BESLUIT
VAN DEN SENAAAT DER UNIVERSITEIT TEGEN
DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER
LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDE-
DIGEN OP VRIJDAG 17 NOVEMBER 1916,
DES NAMIDDAGS TE VIER URE, DOOR

ZEGER WILLEM SNELLER,

:: GEBOREN TE WINSUM (FRIESLAND) ::

*AAN MIJNE VROUW
EN AAN MIJNE MOEDER.*

In opzet beoogde deze studie de economische en politieke grondslagen bloot te leggen van wat op Walcheren plaats greep in de jaren 1572 tot 1574. Het moest toch de aandacht trekken, dat dadelijk bij het uitbreken van den opstand, Veere en Vlissingen en Arnemuiden de zijde kozen van den prins, terwijl de hoofdstad van het eiland met hardnekkigheid aan den koning bleef vasthouden; er diende dus een onderzoek te worden ingesteld, of de oude „differenten” tusschen Middelburg en de omliggende plaatsen zich ook voortzetten in den nieuwen partijkamp. De wortels dezer geschillen bleken saam te hangen met heel den economischen toestand van het eiland, en diep verborgen te liggen in de vijftiende eeuw, zoodat dus mede dit tijdvak in het onderzoek moest worden betrokken.*

Als eenmaal bij den Zeeuwschen kroniekschrijver Jan Reygersberch rees al dra de klacht over de moeielijkheden „om te volbrengden dit werck, dat wy voor handen hebben gehad; daer wy qualiken toe hebben connen gheraken, overmidts datter van Zeelandt hier voortyts luttel ghescreven heeft gheweest”. Uit meest ongedrukte archiefstukken¹⁾ moest de stof te zamen

¹⁾ Gebruikt werden de desbetreffende stukken uit:

Mr. J. H. de Stoppelaar, Inventaris van het Oud-Archief der stad Middelburg, 1217—1581.

Dr. K. Heeringa, De rekeningen en andere stukken in 1607 uit de Hollandsche rekenkamer naar de Zeeuwsche overgebracht, het Henegouwsch-Beiersche tijdvak, 1319—1432.

Mr. R. Fruin, Idem, het Bourgondisch-Oostenrijksche tijdvak, 1433—1584.

M. H. van Visvliet-W. O. Swaving, Inventaris der Rechterlijke Archieven van Middelburg.

C. de Waard, Inventaris van de Archieven der Besturen van het eiland Walcheren.

Verder uit het Rijksarchief van Zeeland het Register van Oude Akten D en het Eerste Copulaetboek; en uit het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage:

VIII

worden gelezen, en maar uiterst langzaam vormde zich het historisch beeld. Zoo wordt dan nu het deel geboden, dat de resultaten van mijne nasporingen over de vijftiende eeuw bevat; een tweede gedeelte over het zich hierbij aansluitende tijdvak hoop ik later te kunnen doen volgen.

Waar deze studie tevens mijn officieele afscheid is van de Utrechtsche Hoogeschool, waaraan ik een paar zoo rijke jaren heb mogen doorbrengen, past het mij met een woord van erkentelijkheid mijne leermeesters te gedenken.

Allereerst aan U, Hooggeleerde Kernkamp, Hooggeachte Promotor, mijn dank voor Uw bezielend onderwijs, dat bij Uwe leerlingen de liefde voor de historie in gloed zette; alsmede voor de altijd gereede welwillendheid, die Gij mij hebt betoond, zoo dikwijls ik voor mijn werk, of ook voor persoonlijke aangelegenheden bij U aanklopte.

Daarnaast geldt mijn dank U, Hooggeleerde Oppermann, wiens strenge methode ik te meer ben gaan waardeeren, naarmate mijn onderwerp mij dichter naar de grenzen der Middeleeuwen voerde. Uw onderricht, benevens den steeds vriendelijken omgang met Uwe studenten, hoop ik niet te vergeten.

Ook aan Uw onderwijs, Hooggeleerde Vogelsang, Frantzen, Niermeyer, Muller en Van Gelder heb ik groote verplichting. Ontvang daarvoor te dezer plaatse mijn welgemeenden dank!

Rest mij nog de aangename taak, allen die mij het schrijven van dit proefschrift hebben vergemakkelijkt, dankbaarheid te bewijzen. De heeren W. O. Swaving en Dr. K. Heeringa te Middelburg werden niet moede mij de benodigde archivalia naar 's-Gravenhage op te zenden; de heeren Mr. R. Fruin en Dr. L. W. A. M. Lasonder te 's-Gravenhage en C. de Waard

Rekenkamer van Holland — het Eerste (= Rood) Register, het Eerste Geluwe Register, het Grauwbonte Register en het Register van Commissiën sedert 1477.

Het Gemeente-Archief te Veere, weinig geordend als het is, hooft slechts een enkele maal bruikbaar materiaal.

IX

te Middelburg steunden mij een- en andermaal met hun uitgebreide kennis van oude Zeeuwsche toestanden; de heeren Dr. A. A. Beekman en Dr. J. de Hullu te 's-Gravenhage waren zoo vriendelijk mij bij het ontwerpen der bijgevoegde kaart met hunne opmerkingen ter zijde te staan. Dezen allen zij hier getuigenis gegeven van mijne erkentelijkheid.

De Koninklijke Bibliotheek en het Rijksarchief te 's-Gravenhage bleken in litteratuur onuitputtelijk, en de beampten toonden steeds hun bereidwilligheid, mij te helpen. Ook voor hen mijn woord, ten bewijis hoezeer ik die medewerking op prijs stelde.

Het laatste woord aan U, mijn Utrechtsche Academie-vrienden. Uit ander levensmilieu en als oudere in jaren van velen Uwer, kwam ik in Uwen kring, die dadelijk echter zich voor mij opende en als een zijner leden mij opnam. Het bezige leven en de zorgen van iederen dag hebben op U en mij reeds sedert lang beslag gelegd. Toch verstierf de oude vriendschap niet. Moge zij ook in de toekomst levend blijven!

V. W. Smeller, 1916.

1888-1950.

INLEIDING.

De vreemdeling, die thans, van Holland of Brabant uit, Walcheren bezoekt, heeft moeite zich voor te stellen, hoe eenmaal dit eiland een der middelpunten van handelsverkeer wezen kon.

Naderend van over de Zeeuwsche stroomen moge hij onweersaanbaar geboeid worden door het silhouet van Veere, zooals zich dat afteekent tegen bewolkte lucht — de massale kerk met haar grauwen, stompen toren, en daarnaast, elegant, het ranke torentje van het 16^e-eeuwsch stadhuis —, wandelend in de straten der stille veste, waarom de oude omwalling is als een te ruim geworden kleed, omhult hem droef de verlatenheid, waarin het kleine stadje kwijnt.

En Zeeland's hoofdstad, de marktplaats van het eiland, en zetel der provinciale regeering, is toch een stadje met slechts timide bedrijvigheid, waarin alleen de Donderdagsche weekmarkt eenig vertier vermag te brengen; even trilt dan het loome Middelburg, om daarna weer voort te droomen, als ingeslapen bij het melodieuze klokkenspel, dat de Abdijtoren t' elken kwart uurs over de stad uitklingelt.

Slechts Vlissingen, weer een uur verder Zuidwaarts gelegen, geeft beeld van levendig bedrijf — daar dreunt de stoomhamer, en heerscht in de haven de drukte van vertrekkende en komende schepen; maar nog onzeker is, of deze jonge kracht zal uitgroeien, en wat de toekomst hier geven zal.

Toch is in de 15^e en 16^e eeuw het getuigenis der tijdgenooten eenstemmig, en roemen zij als om strijd de voortreffelijkheid der Walchersche reede en de levendigheid van haar vertier.

Langs heel den Oostrand van Walcheren, van Veere langs Arnemuiden en Rammekens tot Vlissingen toe, meerden de schepen; òf door de Arne, òf later langs het nieuwe havenkanaal, voeren zij binnenwaarts, tot waar de ruime havens van Middelburg veiliger ligplaats boden.

Van dit verkeer spreekt in de eerste plaats een vertoog, namens de wet van Middelburg in 1546, naar aanleiding van een geschil met Vlissingen opgesteld, en aan den Keizer aangeboden ¹⁾. „Premiers”, zoo heet het daar, „premiers vient à considérer, que le bien et prospérité des pays de par decha destend de la négociation, cours et traffycq de la marchandise.

Item, que ladite négociation et cours de marchandise ne se peut entertenir sans la navigation.

Item, que il n'y a, es pays de par decha, lieu ou plaetse [plus] commode pour recevoir et loger quelque grande flote de navieres, venant du couste de west, que lisle de walchere.”

„Walcheren, de beste reede van de Nederlanden voor de schepen van Westen!” — zoo bedoelen dus de regeerders van Middelburg; een getuigenis, dat door Reygersberch, den kroniekschrijver van Zeeland, onwillekeurig wordt aangevuld, wanneer hij van de binnenvallende schepen in dezer voege verhaalt: „Ter selver tijt” — 1505 — „quamen in Zeelant, bisonder die Wielinge ende t Veergat inne, veel diversche schepen, te weten in de Wielinge quamen veel Spaenjaerden, Italiaensce, Fransche ende Engelsche schepen; ende in 't Veergat quamen veel Oostersche grote schepen van der Duytser hanssen,..... bisonder die schepen van Lubeck ende van Dansyc quamen meest ter Veere”; en even later — 1510 —: „Int selve iare quamen ter Veere so veel schepen van Oosten, dattet wonder om schrijven is, so datter dicwils 's morgens niet een schip voor der Veere en was — als den wint oost was, lagender tsavonts dicwils

¹⁾ Mr. J. H. de Stoppelaar, Inventaris van het Oud Archief der stad Middelburg, 1217—1581, nr. 1924.

vijftich oft tsestich schepen, al Oosterlingen oft Overstichtsce schepen.”

Natuurlijk, dat de aanwezigheid van zooveel vreemde varengasten vaak aanleiding tot twist en rumoer verschaft, zooals op den vierden van Hooimaand 1513, toen er „grote schermutsinge was op Aremuen onder die bootsgesellen van de Engelschen ende Franchoyzen, wanter op die tijt veel schepen van beyde partien lagen”; maar ook blijder tooneelen gaf het buitenlandsche scheepsvolk te aanschouwen, als in 1526, toen, naar aanleiding van een overwinning der Portugeezen op de Turken „des coninx schepen van Portugale op Aremuen in Zeelant grote vruecht ende blijdschap bedreven, met schieten op die schepen ende met dansen op die sweerden.”

Misschien is men geneigd lof-prijzers als dezen Veerschen kroniekschrijver en deze Middelburgsche overheidspersonen van vooringenomenheid met eigen landstreek te verdenken, waardoor hun schildering de verve van overdreven bewondering bekomt; doch wat ze hier van het scheepvaartverkeer op Walcheren zeiden, wordt door andere, meer onpartijdige getuigen dan, ten volle gestaafd.

Zoo werd in de eerste helft der 16^e eeuw Zeeland door een ons onbekend reiziger bezocht, een ontwikkeld man blijkbaar, die in een Latijnsch geschrift zijn indrukken en bevindingen neerlegde ¹⁾.

„Ik heb verbaasd gestaan,” zoo verhaalt hij van zijn bezoek aan Walcheren, „over het groote aantal schepen; er lagen er toch meer dan tweehonderd van buitengewone grootte en zeer veel kleinere. In de stad Arnemuiden heb ik kooplieden uit Spanje en Lissabon aangetroffen, in de stad Veere die bekende Oosterlingen en heel veel anderen uit het Noorden; zij hebben n.l. afzonderlijke havens. Aardig was in laatstgenoemde plaats het gezicht van een schip van ongemeene grootte, met vijf dekken

¹⁾ R. G. P., Kleine Serie, nr. 9, p. 7 vlg. Vgl. Archief van het Zeeuwsch Genootschap 1912, p. 160; 1913, p. 172.

boven elkaar, dat 1500 tonnen bevatte; en van de visschers, die op de haringvangst gaan" ¹⁾).

In 1520 vertoefde niemand minder dan Albrecht Dürer, de groote Duitsche meester, in Zeeland. Zijn bezoek gold in de eerste plaats de kunstschaten van Walcheren en in de Middeldburgsche abdij het beroemde altaarstuk van De Mabuse, maar tevens wenschte hij met de bewoners van deze merkwaardige eilanden en met hun levenswijze kennis te maken ²⁾.

Veere boeide hem ongemeen: „ein fast feines Städtlein, da aus allen Landen die Schiff anländen"; ook Middelburg vond in hem een mild beoordeelaar: „eine gute Stadt; hat ein überschön Rathaus mit einen köstlichen Thurn, do ist an allen Dingen viel Kunst an", al riep dan ook De Mabuse zijn kritische bedenkingen wakker; in Arnemuiden gevoelde hij zich recht aangenaam, en in zijn waard had hij er zoo'n welgevallen, dat hij zich aan het teekenbord zette, den man conterfeitte en een vriendelijk aandenken van hem gaarne aanvaardde.

Al dit genoeg was Dürer echter bijna bedorven geworden door wat hem bij zijn aankomst te Arnemuiden wedervoer.

Toen hij en zijne reisgenooten voor den wal kwamen — het touw was uitgeworpen en men stuwde naar de loopplank — drong een groot schip zoo sterk op het hunne aan, dat het scheepstouw brak, en het vaartuig van den oever geslagen werd. Op hetzelfde oogenblik greep een stormwind hen aan, en dreef het scheepje hulpeloos voor zich uit, het ruime water in. „Do

¹⁾ De vertaling, hier geboden, is door verandering van interpunctie in den Latijnschen tekst, een andere dan die in het Arch. Z. Gen. 1913. Ik lees toch — vgl. R. G. P.t.a.p. p. 9 — „Admiratus sum navium multitudinem; erant enim ultra ducentum insignis magnitudinis et quam plurime ignobiliores; in oppido Ramnii Hispaniae et Ulibonenses, in oppido Canfera offendi mercatores illos Ostrolingos et quamplures alios septentrionales; habent enim portus separatos." De zin loopt zoo beter; en de inhoud stemt bovendien overeen met wat ons het verdere van deze studie leeren zal over de handelsbeweging in Veere en Arnemuiden. Vgl. ook hier boven, p. 2, het getuigenis van Reygersberch.

²⁾ Vgl. Albr. Dürer, Tagebuch der Reise in die Niederlande, ed. Lange und Fuhse, p. 141 vlg. Ook Reygersberch maakt melding van dit bezoek.

sprach ich zum Schiffmann, er sollt ein Herz fahen und Hoffnung zu Gott haben, und nachdächt, was zu than wäre. Sagte er, wann er den klein Segel kunnt aufziehen, so wollt wir versuchen, ob er wieder möcht anfahrn. Also halfen wir schwerlich aneinander und brachten lechst ¹⁾ halb auf und fuhren wieder an. Und do die am Land sahen, die sich unser verweggen ²⁾ hätten, wie wir uns behulffen, do kamen sie uns zu Hülf, und kamen zu Land."

Ten slotte sta hier het getuigenis van Guicciardini ³⁾. Deze zaakkundige geograaf, te bereisd, dan dat hij zich spoedig zou verbazen, was opgetogen over wat er in Arnemuiden te aanschouwen viel: „un havre tres-renommé par toute l'Europe, pour le nombre infini de navires de toute nation, qu'il reçoit, et envoie iournallement en toutes pars: tellement, que on y peut veoir souvent en l'annee aller et venir flottes d'Espagne, de Portegal, de France et d'Angleterre, de trente, quarante, ou cinquante navires de compagnie; et ce outre tant d'autres navires voagieres, qui avec peu descorte passent continuellement ça et là sur mer, chargées de marchandises diverses et innumerables Arnemuiden donc est bravement situé pour la commodité de la mer, de maniere que au susdict havre l'on peut souvent trouver environ quatre ou cinq cens navires à lancre, allans et venans partout à leur commodité; et ou semblablement lon aperçoit faire et fabriquer plusieurs nouveaux navires."

Tot nut der schippers zoowel als van de Antwerpsche zee-assuradeurs achtte hij het dan ook raadzaam, een soort Kilometer-roos samen te stellen met Arnemuiden als middelpunt ⁴⁾. „Lon conte donc d'un costé d'Ermuiden à Amsterdam en Hollande 25 lieues; on conte d'Ermuiden à Breme 93 lieues; à Hambourg 105; au destroit du Zont en Dennemarc 180 lieues;

¹⁾ ten laatste.

²⁾ opgegeven.

³⁾ Guicciardini, Description de tout le Pais-Bas; ed. 1568, p. 263.

⁴⁾ t. a. p. pag. 264.

à Danzicq 254; à Rie¹⁾ 300; à Revele 335; et à la Nerve²⁾ 365. De l'autre costé conte Ion d'Ermuiden à Cales en Piccardie 23 des mesmes lieues marines; à Londre 42, à Antonne³⁾ 62, à Diepe 54, à Rouan 75; à Brest 125; à la Rocelle 194; à Bourdeaux 211; à Bilbau 224; à Finisterre 246; à Lisbonne 320; à Calis⁴⁾ 400; à Siville 420; à Malaga 445; à l'Isle de la Madéra 470; aux Isles de Canare 520; et finalement se conte d'Ermuiden à Livorne en Tuscanne 730 lieues."

Waar zoo de toestand was, valt het te begrijpen, dat de regeerders van Middelburg durfden uithalen, toen ze in 1562 de Hanse bewegen wilden, zich in hunne stad neder te zetten. In zwierig renaissance-latijn lieten ze een vertoog opstellen, waarin de voortreffelijkheid van Walcheren en van Middelburg voor scheepvaart en handel werd uiteengezet⁵⁾. „Wallachria opportunissima est statio evectionum et invectionum nullaque est in Belgicis ditionibus provincia, quae navigationi sit commodior" — en uitermate geschikt „ad miscenda gentium et terrarum commercia communicandasque regiones inter se." Met verklaarbaren trots roemen ze Middelburgs „commerciorum redundantiam, quam auget et adjuvat ipsius portus ingens commoditas et securitas; juxta quem est amplissimus sinus et statio benesida carinis, tam late patens, ut omnis generis navibus ab Hispania, Gallia, Anglia, Scotia, Dania aliisque orbis partibus tutissimum praestare possit receptaculum."

Een gelukkige omstandigheid maakt het mogelijk, ons omtrent de geographische gesteldheid van dezen „amplissimus sinus et statio benesida carinis" een gedetailleerde voorstelling te vormen.

¹⁾ Met „Rie" is Riga bedoeld, op den atlas van Ortelius beurtelings Rij en Riga gespeld. Ook aan de Zuidkust van Engeland, ten W. van Dover, lag een havenstad Rije.

²⁾ la Nerve = Narwa.

³⁾ Antonne = Southampton.

⁴⁾ Bedoeld is Cadix.

⁵⁾ Höhlbaum, Kölner Inventar I, p. 515.

Het was in het midden der 16^e eeuw — 1546 — toen de centrale regeering bezorgd was voor een vijandelijken overval op Walcheren, dat de landvoogdes Maria met militair gevolg naar dit eiland toog, om op de verdediging orde te stellen; om „tselve eylandt te preserveren van eenighe onse vianden; ende dat prinsipaelliken om die schone costelicke haven ende incompste van dien navigasie van allen schepen ende die treffelicke coepmanscip, die uyt allen provinciën als daerin ariverende es¹⁾, waerduere zijne Magestaets (= Majesteits) landen mede gespijst ende in groeten eeren ghehouden wert duer deselve schoene haven ende die comoditeyt van dien." Bij die gelegenheid werd aan Arent Jansz. Boom, dijkgraaf van de Zuidwatering, opgedragen den rand van het eiland Walcheren op te nemen: het land te meten, de diepten te peilen en het geheel in kaart te brengen.

De kaart ging verloren, maar de bijgevoegde memorie bleef bewaard, en werd door de goede zorgen van den heer C. de Waard uitgegeven²⁾, en van een schetsteekening van deskundige hand voorzien. Zoo ligt dan nu de heele kuststrook van Veere tot Vlissingen voor ons, en kunnen we het terrein van zoo groote nautische bedrijvigheid duidelijk overzien.

Van Veere liep de dijk een klein uur gaans bijna rechtuit — „een groet lanck reck," zegt Boom — Zuidwaarts tot bij Arnemuiden, vanwaar hij, met een groote bocht inbuigend, zich naar het Zuiden tot Blankershoek dicht bij Rammekens voortzette, om verder Westwaarts naar Vlissingen de Wielingen te volgen. Mocht deze reede niet volmaakt wezen — vooral 's winters kon het er wild water zijn³⁾, en trok men liever de schepen aan land dan ze aan den zwaren golfslag bloot te stellen⁴⁾; dagen moest men soms op gunstigen wind wachten, alvorens

¹⁾ De memorie van Boom, hierna te noemen, geeft e m, wat een schrijffout is voor es.

²⁾ Archief van het Zeeuwsch Genootschap, 1912.

³⁾ Vgl. de klacht der Pruisische kooplieden, die op de reede van Arnemuiden overwinteren — 20 Jan. 1454, H. U. B. VIII 316.

⁴⁾ Eerste Copulaetboek — Rijksarchief van Zeeland te Middelburg, f. 407v.

uit te kunnen zeilen — het water was er echter diep; tegen de Westerstormen lag men er tamelijk veilig; en zoowel van het Noorden, door het Veersche Gat, als van het Zuiden, door de Wielingen, kon men de gewenschte rêe bereiken. Wel begonnen zich reeds de banken te vormen, die eenmaal de geheele kust zouden opslibben, en was het vaarwater onzeker door de veranderende diepten en de verschuivende platen¹⁾; maar toch, waar nu de landman zijn ploeg door de zware kluiten drijft, ankerden toen, zonder dat hun kiel den bodem schuurde, de grootste schepen²⁾.

Voor tusschen Arnemuiden en Blankershoek drongen zich de koopvaarders samen; daar lagen — Boom somt ze ons nauwkeurig op — 23 hoofden, elk aangewezen voor schepen van een bepaalde groep.

Voor Arnemuiden had men o. a. het Bergsche, Goesche, Zierikzeesche en Antwerpsche hoofd; daar meerden — onwillekeurig denkt men aan het IJ achter het Centraal-Station te Amsterdam, waar de Zuiderzeebooten liggen — daar meerden niet alleen de schepen van Bergen-op-Zoom, Goes, Antwerpen en Zierikzee, maar ook de vaartuigen uit Beveland en Schouwen, benevens die uit Holland. De laatste legden ook bij het Arnemuische Vischmarkt-hoofd, en even verder Westwaarts bij het „hoet (hoot) van der Muele” aan.

Hollandsche koggeschepen kwamen hier, geladen met leeftocht, om de vertrekkende koopvaarders van boter, kaas, vleesch, visch en ander proviand te voorzien.

Merkwaardig was het vijfde hoofd, het „Oude blockhuis hoet,

¹⁾ Vgl. de memorie van Boom — Archief Z. Gen. 1912, p. 140 — „die diepten dageliks zeere veranderen duer groete tempeesten, vloedten ende oock van der ebbe.”

²⁾ Vgl. Hanserecessie II, 4, nr. 51, 52, 63 — 1452. Indien het tot een breuk met Brugge moest komen, willen de Pruisische kooplieden den Hanzestapel niet verlegd zien naar een stad als Deventer of Kampen, waar ze met hun groote schepen niet konden komen; ze geven dan de voorkeur aan Antwerpen of Bergen-op-Zoom, waar ze den stapel wilden houden — hun zware ladingen konden zij dan naar Middelburg voeren (nr. 63).

alwair vele ballasters aencomme ende andere”. Vreemde schepen, die na lossing geen of geen voldoende thuisvracht krijgen konden, vulden er het ruim met ballast, dat door Arnemuische of andere ballasters werd aangevoerd. Bij dit werk zag de havenpolitie scherp toe, dat geen puin roekeloos werd over boord gestort, en dat men met het spannen van een poortzeil de noodige voorzorgen nam, om ongerief voor de haven te voorkomen¹⁾.

De Engelsche navigatie concentreerde zich aan 't achtste hoofd, bij Arnemuiden, en vooral meer Zuidwaarts, halverwege tusschen Arnemuiden en Blankershoek, bij Welsinghe, „daer plaeghen te liggen alle die Ingelse schepen met haere scippers ende boetsgesellen,” die, sportlievend als de zonen Albions ook toen reeds waren, zich den tijd kortten met „dair op 't schoorre zeer fraey met den handtboogh te schieten om win ende geldt.”

Bij Rammekens lag dan nog een „goet vroem hoet” — het 26ste — „daer vele schepen, comende van Andwerpen ende andere plaetsen, dyckmael aen comen leggen.”

De groote schepen van Oosten en Westen: de Spaansche kraken; de kraveelen; de zware hulken der Oosterlingen met hun noog opgebouwd voor- en achterkasteel, ankerden waar-schijnlijk een eindweegs uit de kust, in 't diepe. Langs zij vlijden zich dan de kleine lichters, de „hueden”, van het Middelburgsche en Arnemuische schippersgilde vooral, die uit het scheepsruim de handelswaren ontvingen, en ze naar Brugge, Antwerpen, Bergen-op-Zoom, Middelburg en elders voerden; of die koopmansgoederen aanbrachten voor de vreemde markt.

¹⁾ Vgl. Invent. de Stoppelaar nr. 344 — Hantveste van den ballast terne-muden, 21 Aug. 1459; en 13e rek. Molckman 15^{02/03}, fol. 64^v (Inv. Fruin, Rekeningen Bourg.-Oostenr. tijd, nr. 721): — „Noch ontfange van een boete van eenen bertoen, die zijn ballast in zijn schip doen schieten hadde, zonder poortzeyl uyt te hangen — 10 schelling.”

I. WALCHEREN ALS KRUISPUNT VAN HANDELSWEGEN.

Van nature scheen Middelburg niet voorbestemd om in het scheepvaartverkeer en de handelsbeweging van de Walchersche rée een leidende rol te spelen. Integendeel — de stad, een half uur landwaarts in gelegen en slechts door de weinig diepe Arne verbonden met het open water; in het vrije verkeer naar buiten belemmerd door Arnemuiden, dat zijn mededingster gemakkelijk den wind uit de zeilen vangen kon, liep steeds gevaar in onbeduidendheid te moeten wegwijnen. Dat dit gevaar van de zijde van Arnemuiden niet denkbeeldig was, was reeds in 1429/31 gebleken, toen Philips van Bourgondië, om de stad tot betaling eener door haar geweigerde bijdrage te dwingen, den baljuw van Arnemuiden beval „dat hi gheenrehande goed en soude laten upcomen binnen myddelburgh”¹⁾, tot tijd en wijle hij, Philips, het vergunnen zou; en terecht kon dan ook de stad in een verhoog van 1531 zich vergelijken bij een zak, waar Arnemuiden de mond van was — „pour faire vraye comparation et similitude, la ville de Middelbourg est comme ung sacq; la ventre represente la ville et la gueulle du sacq la place d’Ar-

¹⁾ Vgl. Inv. de Stoppelaar, nr. 154; en uit de stadsrekening van Middelburg van 1431 de twee volgende posten: „Item 9 daghe in december (1430?) waeren burghemeysters ende scepenen vergadert, omme den baeliou van aernemuyden te hoiren spreken, want die goede luden van der wet verstaen hadden, dat hem brieve ghecomen ware van onsen lieven ghenadighen heere van bourgonge, als dat hi gheenrehande goed en soude laten upcomen binnen myddelburgh”; „Item 11 daghe in septembry [1431] tooch die heele wet met meester willem zalaer toet antwerpen, omme onsen lieven genadighen heere van bourgonge aldair een antwoirde te doene als van den scilt van den ghemete”.

mude; la gueulle du sacq coupée, la reste seroit inutile et de nul fruyt”¹⁾).

Nog van een anderen kant bedreigde Middelburg groot gevaar.

Zuidwaarts, op nog geen mijl afstands, lag het kleine Vlissingen. en naar het Noorden, eveneens nog geen uur van de stad verwijderd, rees de koopstad Veere. Vooral nadat in 1453 de machtige heeren dezer stad zich ook in het bezit van Vlissingen en van een groot gedeelte van de kuststreek van Walcheren hadden gesteld, raakte Middelburg in de klem.

In de 16e eeuw was de toestand dan ook zoo dreigend, dat de regeerders van Middelburg met verhoog op verhoog zich tot de centrale regeering wendden, en in een hunner verzoekschriften op deze ongunstige gesteldheid wezen. „Est encores à considérer que la ville de middelburch est située au milieu de l’isle de Walchren, ayant du costé de noort leurs voysins plus prochains la ville de veere, et du costé de west la ville de vlyssinghe, toutes deux appartenantes à monsieur de beveren, et n’est ny l’une, ny l’autre ville plus que une lieu de distance de middelburch. De sorte que toutes les navires, venans de oost ou west ou zuut ou nord à middelburch ou arnemuyden, est nécessaire que les dites navires passent par une desdites villes, devant qu’elles puissent arriver à middelburch ou armuyden. A l’occasion duquel est advenu et advient journellement, que plusieurs navires, biens, marchandyses, voire nations entieres, qui souloient au temps passé hanter la ville et port de middelburch, se sont maintenant retiréz de middelburch, et tiennent pour le présent leur résidence à verrez”²⁾.

In deze omstandigheden greep de Arneveste naar het in de Middeleeuwen zoozeer geliefde middel van het stapelrecht, en poogde zij de gebruikers van de groote handelswegen, die elkander

¹⁾ Invent. de Stoppelaar, nr. 1461.

²⁾ Vgl. Inv. de Stoppelaar, nr. 1924; in het aldaar bedoelde register nr. 28, a^o. 1546.

volgens waren zij met het vaarttuig langs de kust naar Calais gezield. We hebben hier dus met een zeewaardig scheepje te doen, met ventegoed uit de Oostzee geladen, dat door Holland over Gouda zijn weg naar Brugge neemt.

Met eenige zekerheid is nu wel aan te geven, hoe die Oostersche binnenvaart zich in de 15e eeuw door Zeeland naar Brugge bewoog. In het Antwerpsche Archief toch bleef een merkwaardige kaart van Zeeland-in-vogelvlucht bewaard, in 1469 op last van Karel den Stoute geteekend als document bij de hangende tolgeschillen¹⁾.

De hoofdweg naar Holland blijkt destijds gelopen te hebben, juist als in onze dagen, door wat wij nog het Keeten noemen; immers tusschen Duiveland en het huidige Tolen schreef de teekenaar, dat men hier „naer hollant” voer.

Dan was er nog een tweede weg, die tusschen Schouwen en Duiveland leidde, langs Zierikzee.

Beide routen voerden langs het Oosten van Noord-Beveland, alwaar te Kats een wacht was van den Zeeuwschen tol²⁾. Naar Walcheren voer men dan, of door de Suytvliet ten Zuiden van Noord-Beveland — nu nog de lijn der provinciale booten — of ook, men ging, zooals we lezen van een koopvaarder in 1447/48) „van zierixee off sceyngen neder”, en „zette zijn hancker

¹⁾ Reproductie en Verklarende Aanteekeningen bij J. F. Willems, Mengelingen van Historisch — Vaderlandschen Inhoud. Antwerpen, 1827—1830.

²⁾ Dr. K. Heeringa, De rekeningen en andere stukken in 1607 uit de Hollandsche rekenkamer naar de Zeeuwsche overgebracht. Het Henegouwsche Beetersche tijdvak. 1319—1432. nr. 168. Rekening van den Tol van Iersckeroord, 14¹²/₁₃ — f. 2r: „Dese na gescrevenen sijn van zirixee ende hebben verbij die wacht tot Cats sonder oirloff gevoirt oesterlingen, vlamyngen, engelscen ende ander tolbaire goede”; en later: „Item so hebben die poirters van zirixee tot veel tiiden vreemder coeplude tolbaire goet gevoirt voirby die wachte tot cats sonder oirloff off enige toll dair af te geven, als sy sculdich waeren te doen”. Vgl. Inv. de Stoppelaar, nr. 413.

Zie verder H. U. B. V., nr. 976. 22 Nov. 1410, waaruit blijkt dat voor de Kamper schippers de weg voorbij Cats naar Arnemuiden en Welsinghe voerde.

³⁾ Mr. R. Fruin, De rekeningen en andere stukken in 1607 uit de Hollandsche rekenkamer naar de Zeeuwsche overgebracht. nr. 23, f. 8r.

in de wielinge”. Dat Scenghe lag tusschen Zuid-Beveland en Wolfaartsdijk, sedert met het hoofdeiland verbonden, waar nu nog de Schengepolder en het binnenwater de Schengen in de buurt van Goes aan den vroegeren toestand herinneren¹⁾.

De groote verkeersweg „buten dunen” stelt ons voor een vreemd geval. Was de Hanze-schipper langs de kust tot de Zuidhollandsche eilanden genaderd, dan voer hij bij Brielle den breeden Maasmond in, niet gehinderd door het Dordtsche Maasrecht, dat wèl „alle coggen ende scepen, die in die Mase comen van Oestlant”, dwong te Dordrecht last te breken, maar nadrukkelijk die schepen vrijstelde, die langs de Bernisse Zuidwaarts gingen naar Vlaanderen²⁾. Ook koos hij wel het Gat van Brouwershaven, om tusschen Schouwen en Duiveland den ons bekenden weg langs Zierikzee te nemen; of het Gat van Ter Veer, dat hem naar Veere en Arnemuiden bracht. Het kan bevreesing wekken, dat hij in de laatste twee gevallen niet liever geheel buiten om voer, naar de Wielingen, te meer, wijl hij op Schouwen of bij Arnemuiden den Hanzetol in den mond liep, hem waarschijnlijk in den weg gezet, nu hij aan den grafelijken tol te Geervliet aan de Bernisse ontkwam. Als verklaring hiervoor geldt misschien, dat hij in Zierikzee of Walcheren zaken te verhandelen, of op de Arnemuische rêe goederen over te schepen had; het feit, dat de weg achter Schouwen of Walcheren om genomen werd, staat echter vast. Het blijkt uit de rentmeestersrekeningen van Zeeland, waar van tijd tot tijd die Hanzetol verantwoord wordt; een enkele maal die van Beooster-Schelde:

„Item ontfanghen van miins heren tolen van der anzen tot westende van scouden, van 8 scepen... 10 £, 13s., 4 d. gr.—1381/84³⁾; herhaaldelijk die van Bewester-Schelde:

¹⁾ De weg naar Brugge door Zuid-Beveland, door Vogel aangegeven op zijn schetskaart bij het reeds genoemde artikel in de H. G. Bl. 1909, is onjuist, daar hij Iersckeroord ten onrechte in de buurt van het tegenwoordige Ierseke plaatst, en vandaar een weg in de richting van Brugge construeert.

²⁾ Dr. B. v. Rijswijk, Geschiedenis van het Dordtsche Stapelrecht, p. 35. Vgl. v. d. Wall, Handvesten der stad Dordrecht I, p. 193.

³⁾ Inventaris-Heeringa, nr. 46.

„Item ontfanghen bi alaerd clayssone van mijns heren tolne van den oesterscen scepen, die in danse ziin ende tveergat in comen ziin . . . 339 £, 7s., 9 d.—1366/69¹⁾;

„Item ontfaen van mijns heren tolen van den oostersen scepen, die der anzen toe behoren ende dor zeeland liden 16 £, 11s, 2 d. gr.—1370/72²⁾;

„Item ontfangen van der tolln tot arnemuden van der anse . . . 24 £, 13s., 4 d.—1384/86³⁾).

Over den tweeden, door ons aangegeven weg, dien van Keulen naar Brugge, bestaat eveneens verschillend inzicht. Dr. te Lintum, die in zijn reeds aangehaald artikel het „verkeersmerk” — het beloop der voornaamste verkeerswegen — van de Nederlanden ontwerpt, hetwelk tot onze dagen toe de structuur van onzen handel bepaalt, kent aan den Rijnweg via Dordrecht en Walcheren groote beteekenis toe; Kuske waarschuwt tegen overschatting⁴⁾, daar toch naast de Rijnvaart het verkeer te land groote beteekenis had, waar men van de kwellingen van het Dordtsche stapelrecht was bevrijd en langs vluggen weg naar de groote markten van Brabant en Vlaanderen geraken kon. Toch erkent ook hij de beteekenis der rivier, die van Keulen den weg naar Engeland wees⁵⁾, hetzij over Dordrecht en den Briel, of over Middelburg en Vlaanderen. Omgekeerd voer men ook den Rijn op; zoo weten we van 1464, dat Nederlandsche schepen den stroom opgingen en zout naar Coblenz brachten⁶⁾, wat overeenstemt met een mededeeling, ons van elders bekend⁷⁾, dat inwoners van Zierikzee en Middelburg, wanneer zij zout

¹⁾ Inv. Heeringa, nr. 34.

²⁾ Idem-nr. 36.

³⁾ Idem-nr. 48.

⁴⁾ Bruno Kuske, Die Kölner Handelsbeziehungen im 15. Jahrhundert. Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte VII (1909), p. 296 vlg.

⁵⁾ t.a.p. pag. 301. Vgl. echter Van Rijswijk, Dordtsche Stapelrecht, p. 7.

⁶⁾ W. Stein, Beiträge zur Geschichte der deutschen Hanse bis um die Mitte des 15^{en} Jahrhunderts. Giessen, 1900, p. 39. Anm. 1.

⁷⁾ Vgl. Van Rijswijk, Dordtsche Stapelrecht, p. 37.

geladen hadden, met vollen last naar Keulen mochten varen, zonder te Dordrecht te verstopelen. Wanneer zij dan terugkeerden met koren of andere goederen, mochten zij eveneens Dordrecht ongehinderd passeeren.

De Zeeuwsche archieven zwijgen over deze route bijna geheel. Een enkele plaats doet evenwel geregeld verkeer vermoeden. In 1416 had de pachter van den Zeeuwschen tol een slecht jaar gehad — hij somt in zijn rekening¹⁾ op „alsulke scade, als die tolnair voirscreven dit jaar geleden heeft” — en vraagt van den graaf tegemoetkoming in deze schâ. Voor dit zijn verzoek voert hij onder meer den volgenden grond aan: „Item so ist kenlic, dattet oireloge opten riin tusschen den coelschen ende den berchschen den tolner grofflic gescaet ende jegens gedragen (= benadeeld) heeft.” Die oorlog belemmerde dus de Rijnvaart, en de terugslag daarvan deed zich gevoelen in verminderde passage door den Zeeuwschen tol.

Rest de derde route, die van uit zee naar Antwerpen en Bergen-op-Zoom. Onder de velen, die naar deze Brabantsche marktsteden togen: Vlamingen, Hollanders²⁾, Utrechtenaren³⁾, Keulenaars⁴⁾, Oosterlingen, Genueezen, enz. stonden de Engelschen vooraan. „Kenliken is, dat die tolln van yzickeroirt hangt anden vier marcten tot antwerpen ende tot bergen anden zoom⁵⁾; ende sonderlinge anden engelscen coepman” — 1415/16⁶⁾. „Item so heeft mijn lieve heere (= de graaf van Zeeland) die tolle tot yeersickeroort, die zeer verachttert is, overmids de twists

¹⁾ Inv. Heeringa, nr. 169, fol 4r.

²⁾ Inv. Heeringa, nr. 170.

³⁾ Inv. Heeringa, nr. 170, 1417. „Item so begeert die tolnair versett, om dat die van Utrecht om des nyes orlogen willen, nu tsinte mertijns misse, hair marct tot bergen niet verzoken en dorsten, dair wall tvierendeel van der marct an pleget te hangen.”

⁴⁾ Zie boven.

⁵⁾ Die markten waren de Pinkster- en de St. Bavo (de herfst-)markt te Antwerpen en de koude (de Kerst-)markt en de Paaschmarkt te Bergen op Zoom.

⁶⁾ Inv. Heeringa, nr. 169, f. 4r.

ende oerlogeswille, die staet tusschen den engelschen ende den vlamingen, dat die engelssche die marcte niet wail en hebben mogen versoken" — 1406 ¹⁾).

De vraag is nu, langs welken weg de koopman naar deze markten van Bergen-op-Zoom en Antwerpen toog. Tot het bepalen van dezen waterweg vergunne men ons een kleine uitweiding.

Oude verkeersrouten zal men in het algemeen het best terugvinden, door de plaats der tolstations te bepalen, langs deze wegen geplaatst. De kwestie van den weg naar Brabant komt dus neer op deze vraag: waar was de tol van Iersekeroord, „die anden marcten tot antwerpen ende tot bergen anden zoom hinc,” gevestigd?

Nieuw is deze vraag niet. Van der Aa bracht ze reeds in zijn Aardrijkskundig Woordenboek ter sprake, maar bleef weifelen tusschen Iersekendam bij Ierseke en een plek op het nu verdronken land van Zuid-Beveland tegenover Bergen-op-Zoom. Walther Vogel koos, zonder ander commentaar dan dat de wegen door Zeeland slechts bij benadering te bepalen zijn, voor eerstgenoemde plaats, en stipuleerde naar dit gegeven zijn tweeden handelsweg naar Brugge ²⁾). Naar ik meen, is deze opvatting onjuist, en was de tol van Iersekeroord, ten minste in de 15^e eeuw, tegenover Bergen-op-Zoom, op Zuid-Beveland gevestigd. Ten bewijze diene het volgende.

Uit de 16^e eeuw bleven twee keurige kaarten van Zeeland bewaard, geteekend de een door den bekenden geograaf Jacob van Deventer, de ander door Mercator, den man van de Mercator-projectie onzer wereldkaarten. Op beide is Iersekeroord tegenover Bergen-op-Zoom in het toen reeds verdronken land van Zuid-Beveland geteekend. Ook de kaart van 1469 ³⁾ geeft gelijke aanwijzing. Tegenover Bergen ligt daar op Zeeuwschen grond het „tolhuys”, geteekend als een burcht, even voor den oever te midden van het water gelegen; een eindweegs naar rechts,

¹⁾ Inv. Heeringa, nr. 70. Vgl. aldaar nr. 73.

²⁾ Hans. G. Bl. 1909.

³⁾ Zie boven.

dat is dus naar het Zuiden, zien we de blokkenhuisjes van „tveer”.

Met deze schets nu stemt volkomen overeen, wat de Zeeuwsche archivalia ons over den toestand leeren. „Tveer” is het, in de rentmeestersrekeningen herhaaldelijk genoemde veer van Yersickeroord, dat dus den reiziger van Zuid-Beveland naar het vaste land van Brabant bracht. Van het tolhuis gaf een valbrug gemeenschap met den vasten wal, en toen deze in 1417 caduc geworden was, werd „die oude valbrugge van den huize tyersickeroert nedergeworpen ende daer an weder gemaect ende vertymmert,” welk karweitje de post van uitgaven van den tollenaar bezwaarde met een aanzienlijk bedrag ¹⁾). En dat we werkelijk in dezen hoek van Beveland wezen moeten voor onzen tol, blijkt uit de hier volgende drie posten, getrokken uit de Zeeuwsche rekeningen, ten duidlijkste:

„Item gift die tolnair mire genedige vrouwe ende haren rade te kennen, dat men vele onvry goede, die bider scelt neder comen tot bergen in der marct, dit iaer begonnen heeft opte slaen te woensdrecht, ende van daen mit wagen te brengen tot bergen toe, om mire vrouwen haren rechten tol te ontsteken, dat goet verhoet ware, wantet wail in mynre vrouwen machte wesen sal” ²⁾). De listigheid, waarmede men den tol van Iersekeroord ontdook, bestond dus hierin, dat men onvrij, d.w.z. tolplichtig goed, dat van den kant van Antwerpen kwam, te Woensdrecht ten Zuiden van Bergen-op-Zoom ontscheepte, en dan met paard en wagen frank en vrij te Bergen binnenbracht. De gefraudeerde tol lag dus op den korten weg over de Schelde van Woensdrecht naar Bergen-op-Zoom; ofschoon — 't is waar — hier evengoed de wacht bedoeld kan wezen, die, namens Iersekeroord, te Bergen-op-Zoom was uitgezet ³⁾).

Een tweede notitie luidt als volgt:

„Item optie selve tijt (Dec. 1418) gerekent mit overdey(?)

¹⁾ Inv. Heeringa, nr. 170.

²⁾ Inv. Heeringa, nr. 170, 1417.

³⁾ Inv. Heeringa, nr. 171, 1418.

danckaertsz" — volgen nog 3 namen — „van zelle, dat si ghe-wonnen hadden tot zaeftingen ende voirbi yersickeroirt ghevoert hadden, dat si verdinct hadden". Afdoend is ook deze opgave niet, daar van het zouthoudende veen, dat te Saaftingen, in het tegenwoordige verdrongen land van Saaftingen in Zeeuwsch-Vlaanderen, gewonnen was, en langs Iersekeroord werd gevoerd, niet staat aangegeven, waarheen het door Danckaertz en zijn gezellen verscheept werd.

Het volgende geeft echter vasten grond aan onze stelling.

In de rentmeestersrekeningen heeft de verantwoording van het schot plaats naar — wij zouden zeggen — de verschillende gemeenten, waarin het schotbaar land gelegen was. Zoo wordt onder de Zuidbevelandsche plaatsen telken keer Brouck genoemd, op de kaart van 1469 als „ten brook" tegenover Bergen-op-Zoom geteekend. In 1464/65 nu komt onder de schotplichtigen van Brouck ook zekere Clais de Knopper voor, die ruim 5 schellingen betalen moest „over tcleyn polderkiin voir tholenhuys, geheeten mokenbrouck". Het tolhuis, in welks nabijheid het „cleyn polderkiin mokenbroek" — het was slechts 19 gemeten groot — zich uitstreckte, was dus bij Brouck gelegen, in den hoek van Zuid-Beveland, waar we op grond van onze tolrekeningen en landkaarten den tol van Iersekeroord vermoeden.

Van deze ligging genoot de Zeeuwsche tol het dubbel voordeel, dat hij zoo niet alleen den weg van Antwerpen naar de zee beheerschte, maar ook de passage naar het Noorden; den weg „neder nae Hollant toe", zooals men leest in eene rekening van 1488, waarin verantwoord staat hetgeen ontvangen werd „van den poirteren van andwerpen, van hoire goeden, die zy gevoert hebben voirby den tollenhuyze van Ierseckenoirt"'). Natuurlijk passeerde men ook in omgekeerde richting Iersekeroord, wat ons ten overvloede nog blijkt uit een geschil tusschen Antwerpen en Middelburg, destijds pachter van den grooten tol, van 1501, naar aanleiding van een Antwerpsch schip, dat uit Holland was

1) Gemeentearchief, Middelburg, reg. 63 d.

gekomen, te Geervliet reeds tol had betaald en nu te Iersekeroord nogmaals was belast geworden. We denken ons dezen weg naar Holland waarschijnlijk het best langs Tholen, door de Eendracht, waar, zooals de naam reeds aangeeft, een tolstation was gevestigd.

Toen in de 15^e eeuw Bergen-op-Zoom en Antwerpen in betekenis steeds toenamen, en de inkomsten van den tol gestadig groeiden, scheen er aan het geluk van den pachter van den Zeeuwschen tol niets meer te ontbreken. Toch werd zijn hemel door een sombere wolk verduisterd, door de geschillen nl. over de vaart op de Honte, die heel de 15^e eeuw geduurd hebben en hem voortdurend van een deel zijner inkomsten beroofden. Nogmaals zijn we genoodzaakt, een oogenblik stil te staan; nu om te onderzoeken hoe naast den ouden weg Middelburg-Schengel-Schelde de nieuwe door de Honte opkwam.

Voor wie zich van den loop der oude Zeeuwsche vaargeulen een voorstelling vormen wil, zijn de vele kwesties, die zich opdoen, even zoovele kwellingen. Was de Honte in de 14^e eeuw een onbeduidende rivierarm, of een stroom van beteekenis?

Kluit, in zijn *Historia Critica* ¹⁾, beweerde het eerste, in aansluiting aan een charter van Jacoba van Beieren, bij een proces over tolzaken in 1504 te Mechelen ter tafel gebracht, en dat nadrukkelijk in dezen zin zich uitspreken zou. Blanchard heeft in zijn magistrale monographie over Vlaanderen ²⁾ gepoogd, in een enkele aantekening den ouden Kluit in een hoek te zetten; hij concludeert, dat, indien er al in de 14e eeuw op de Honte verandering heeft plaats gehad, dit „un rétrécissement lent, mais continu, de l'estuaire" geweest moet zijn.

Ik ben geneigd in dit geding mij aan de zijde van Kluit te scharen. Met Blanchard een onderzoek in te stellen naar den toestand der Zeeuwsch-Vlaamsche grensrivier in de 13e eeuw, zou voor ons doel weinig baten, daar — bij de ongewisheid der

1) *Hist. Crit.* I, 2, p. 139 vlg., 164.

2) R. Blanchard, *La Flandre*. Paris, 1906, p. 178. Aanm. 8.

Zeeuwsche stroomen, — dit toch over de 14^e eeuw geen uitsluitel geven zou; al meen ik, dat ons resultaat een ander wezen zou dan dat van den Franschen aardrijkskundige ¹⁾. Maar onjuist is, wat Blanchard beweert, dat voor het gevoelen, hetwelk door Kluit verdedigd wordt, geen andere grond aanwezig zou zijn, dan de proces-acte van 1504.

In een charter van 1469, door Willems gepubliceerd ²⁾, wordt reeds betoogd, dat „au temps passé l'eau de la Honte estoit si petite que nuls ou bien peu de navires, venans de nostre ville d'Anvers, pouvoient passer par les dictes rivieres; tous les navires passoyent parmy nostre pays de Zelande, où nous avons nos gardes, assavoir à Yersekerhoirt et Geervliet; et que par les innondacions l'eau de la dicte riviere de la Honte estoit devenu plus nageable et plus profunde, qu'elle n'estoit ausparavant, tellement que tous ou la pluspart des navires, alans et venans en nostre ville d'Anvers, passoient par la dicte riviere de la Honte”; en tegen het hier aangevoerde weten de gedeputeerden van Vlaanderen, die voor de vrije vaart op de Honte opkomen, niets anders over te stellen, dan dat „ce que la dite reviere avoit gagné par alluvion innondatoir, ou aultrement, en largeur et profondeur, elle l'avoit gagné sur la terre et coste de Flandres, où estoit la droit profondeur et stroom, par où passoient les dicts navires,” al beweerden ze dan ook „que ledict passagie de la riviere de la Honte n'estoit pas nouvel, et que tous navieres et marchandises y avoyent passé franchement, et sans payer aulcuns tonlieu, de tel et si longtems, qu'il n'estoit memoire du contraire.”

Reeds in 1429/30 had de rentmeester van Bewester-Schelde

¹⁾ Ik hoop later nog eens gelegenheid te hebben, op deze zaak terug te komen; het zwaartepunt der kwestie ligt — meen ik — in de „theloneum sive conductus de Rieland; de Valkenisse; de Agger”; samengevat als: „theloneum sive conductus ubique super Honte”; en in het vaststellen van de(n) verkeersweg(en), waaraan deze tollën lagen. V. d. Bergh, Oorkondenboek, nr. 324. November, 1276.

²⁾ Willems, Mengelingen, p. 496 vlg. Vgl. Mertens en Torfs, Geschiedenis van Antwerpen III, p. 229.

gesproken in gelijken geest, toen hij over de geringe opbrengst „van den tolenhuse tot Iersikeroirt” klaagde, die „seere gearght” (= verminderd) was, o.m. doordat „die meeste hoop van den coopmannen hair goeden senden tantworpen waert, uut vlaendren ende oick als sy uter zee comen, bi der honten; ende die goede van daer weder om bringhen int swin, of daer si se hebben willen; wairof die toolnair vorscr. tot gheenen ontfangh en kan ghecomen”).

Die klachten van den rentmeester vonden bij Philips een geopend oor, vooral sedert bij den zoen van 1433 was bepaald, dat aan Jacoba de inkomsten van den tol te Iersekeroord zouden verblijven. 't Was destijds nog dezelfde historie als enkele jaren te voren: „schippers uut engelant, uut vranckrijc, uut onsen landen van brabant, hollant, zeelant ende oic sommige ander mit hoeren schepen, geladen mit coipluder goede . . . varen die honte up tot brabant wairt, ende comen die weder off — meynende mits dien wege, om dat sy die schelt niet up en varen voirby die tollën onser liever zuster tot yersickeroirt, der selver onser liever zuster te ontrecken sulken toll, als zy hoir sculdich siin van hoeren goeden tot yersickeroirt” ²⁾; maar Philips meende dan nu toch tot een definitieve regeling te moeten overgaan, en bepaalde, dat wie langs de Honte voer, toch verplicht zou wezen den gebruikelijken Schelde-tol te betalen. De volgende jaren zouden echter maar al te duidelijk leeren, hoe deze „Scheldewestie” in 15^e-eeuwschen vorm hiermede allermintst was afgedaan, en de Vlamingen en Brabanders ook destijds maar weinig gezind waren, hun Noordelijke broeders op den benedenloop van hunne hoofdriever de vrije hand te laten.

Met dit al is niet gezegd, dat kort vóór 1430 de Honte begonnen was, de scheepvaart tot zich te trekken. Klachten over vermeend onrecht, door nieuwe toestanden geschapen, plegen zich onverzwakt door de 15^e-eeuwsche staatsstukken voort te zetten, zoodat men na tientallen van jaren nog den in-niets-verflauwden naklank van vroeger gerucht kan hooren.

¹⁾ Inv. Heeringa, nr. 90 f. 4r.

²⁾ Van Limburg Brouwer, Bourg. Charters, p. 19. 12 Oct. 1433.

Wat den Zeeuwschen tollenaar in 1429 niet was gelukt, om nl. de Honte-vaart onder zijn beslag te brengen, was nog in 1418 wel mogelijk gebleken, toen „die wachte in die honte” was verpacht geworden, en ruim 20 £ had opgebracht ¹⁾. En reeds daarvóór, in 1400, werd de nieuwe weg gebruikt: „Ende voort soo sullen die Poorteren van Amstelredam onverbonden wesen in deser saken, also dat sy varen mogen welck sy willen, hetsy die Scheit of die Honte” ²⁾ — 1396. „Item (zoo zal men geven) van elker ame wijns, die men tAntwerpen uut oft in voeren sal, het zy bi der Honte oft bi der Sceld, anderhalven groten” ³⁾ — 1400.

In stukken van vroeger datum komt, voorzoover mij bekend is, de nadrukkelijke vermelding van beide scheepvaartwegen naast elkander niet voor, zoodat we, in verband met de klachten van den rentmeester, en de beweringen van de procesvoerders van 1469, wel mogen besluiten, dat niet lang vóór 1400 de Honte begonnen is, een geregelde scheepvaartweg te worden.

¹⁾ Inv. Heeringa, nr. 171.

²⁾ Handvesten van Amsterdam I, 68.

³⁾ H. U. B. V, nr. 424. Vgl. H. U. B. V, nr. 245.

II. HET MIDDELBURGSCH E STAPELRECHT.

Het moest voor Middelburg, niet ver van het knooppunt gelegen der in het voorafgaande hoofdstuk geschetste verkeersrouten, de moeite loonen, indien het de voorbijvarende schepen dwingen kon, binnen zijne wallen te lossen en stapel te houden. Tot vestiging van dien stapeldwang — dit zij hier reeds dadelijk opgemerkt — is het in de vijftiende eeuw niet gekomen; en indien aan Middelburg het ideaal van Dordrecht heeft voor oogen gestaan, of dat van Keulen, dat den Rijn beheerschte, dan heet het dit niet kunnen verwezenlijken. Duidelijk blijkt dit uit een verzoek van 1521, om tenminste den stapel der Westersche goederen voor Middelburg te mogen verwerven. De bloei van Antwerpen en Veere verontrustte destijds de stad, waarom ze den keizer verzocht haar te willen toestaan „l'estaple de tous les vins, weddes, fer, huylles et fruys, qui doresnavant viendront de la mer occidentale et du coste de west”; zij wilde gaarne een uitzondering gemaakt zien voor de burgers der vrije steden in Nederland, indien dan maar de vreemde kooplieden gedwongen waren „à mener leurs dites denrées et marchandises, quilz achetront et feront amener dudit quartier de west, en nostre dite ville de middelbourg, et les y descharger et estapler” ¹⁾. Die Westersche stapel was er destijds dus niet, maar de aanloop tot verwerving van dit stapelrecht is — naar wij zien zullen — in de 15e eeuw één en andermaal te constateeren.

In 1405 scheen Middelburg het toppunt zijner wenschen reeds bereikt te hebben; toen toch oorkondde Willem VI als volgt:

¹⁾ Inv. de Stoppelaar, nr. 1192.

„Willem, enz. . . . doen cont allen luden, want wy int wair verstaen hebben, dat alrehande coiplude goede uten lande van vlaenderen ende van anderen landen voirbi onse tollen niet en comen, ende buten voir onsen lande van walcheren overgescecept worden, dair wij zeere bi bescadicht worden, ende grotelic jegens ons, onse lande van walcheren, ende onser stede van middelburch draecht, twelke ons niet en staet te liden in geenrewijs;

wair om wij ombieden ende bevelen onsen getruwen bailiu, burgermeesteren, scepenen ende rade van middelburch, dat sy geenrehande goede over en laten scepen voir onsen lande van walcheren, tensy dat dieselve goede eerst opgeslegen worden binnen onser stede van middelburch, op sulc recht als wy ende die selve onse stede dair of sculdigh sijn te hebben; duerende tot onsen wederseggen.

Gegeven in den Hage, opten vijften dach in februario in 't jair ons heeren MCCCCIV, na den lope van onsen hove" ¹⁾.

In deze oorkonde wordt dus gesproken van Vlaamsch en ander goed, dat den grafelijken tol niet passeert, maar buiten voor Walcheren wordt overgescheept.

Naar alle zijden, zoo zagen we in onze vorige afdeeling, was het cordon van tolwachten gesloten, daar immers goederen van den Antwerpschen kant te Iersekeroord, en Rijn- en Hanze-goed door een der Hollandsche tollens of door de wacht te Kats, of voorzoover het Hanzegoed over zee kwam, te Arnemuiden door den Hanzetol werd aangehouden. Koopwaren die van Brugge of van een der landen van Westen kwamen — Engeland, Frankrijk, Spanje — en Walcheren passeerden, ontkwamen bij hun verder reizen de grafelijke tollens evenmin. Alleen de Vlaamsche goederen en waren uit het Westen, die „buten voir onsen lande van walcheren worden overgescecept", zooals ons

¹⁾ Inv. de Stoppelaar, nr. 103.

charter zegt, ontsnapt den landsheerlijken tol; en hiervoor moesten dus schikkingen getroffen worden ¹⁾.

Men zou de vraag kunnen opwerpen, waarom graaf Willem maar niet eenvoudig een tolwacht plaatste te Vlissingen of te Arnemuiden. Het antwoord laat zich slechts gissen. Een tol te Vlissingen, over den Zeeuwsch-Vlaamschen stroom, zou waarschijnlijk twist met Vlaanderen gegeven hebben, wat steeds beweerde over dezen stroom van Saafingen tot aan zee jurisdictie te hebben ²⁾; wat Arnemuiden betreft, in 1416 is werkelijk een poging gedaan, om aldaar een wacht te vestigen, maar Middelburg verzette zich, en Willem VI, die in dezen tijd de vriendschap der steden zocht, gaf toe ³⁾.

Hoe dit zij, de graaf koos, zeer tot vreugde van Middelburg, een anderen weg. De belangen van den landsheer toch en die der stad gingen te dezer zake hand aan hand; miste de eerste

¹⁾ Hetzelfde onderscheid tusschen waterwegen, al of niet met tolwachten bezet, wordt gemaakt in het privilege van 6 Jan. 1382 (Van Mieris III, p. 383.), waarbij voor de Engelsche kooplieden, die den wolstapel in Middelburg komen vestigen, het volgende bepaald wordt:

„Wanneer si comen sellen mit horen wolle ende goede in Middelburch op den stapel, ende dan sellen wi hebben van elken scarpelgier (= zekere gewichtseenheid voor wol) wollen te stapelrechte tien grote, al selke als men nu tot Dordrecht maect.

Ende ghevielt, dat si haer goed weder ter Zeewaert voeren wouden, of te Vlaendren waert, so souden si ons gheven van elken scarpelgier wollen tien grote.

Waert oec, dat si hoer goet voeren wouden te Brabant waert of te Hollant waert, of erghent elwaer opwaerder, daer si voer bi onsen tolhusen jof wachthusen voeren, so souden si daer gheven alsulke tollens als si sculdich sijn, ende men voertijts van alsulken goede te gheven plaghet, ende so souden die tien grote van den goede, dat men uitvoert, quyt wesen".

²⁾ Willems, Mengelingen, p. 497.

³⁾ Inv. Heeringa, nr. 169 f. 3r: „Item want die van zerixee niet gehengen en wouden, dat men die wachte van den tollens tyrzickeroirt te Kats hield, als men alwegen gedaen had; so consenteerde die trezorier, ende beval, dat menze houden soude tot Arnemuiden, dat die van middelburch na oic niet gehengen en wouden".